

עוני ורדיפות - ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה, היהודים והמדיניות האנטי-יהודית בגרמניה הנאצית בשנים 1939-1945¹

וולף גרונר

אין כבר שום נחת רוח בעבודה הזאת: לא נותר בה כמעט כלום ממה שהחשבנו לעבודת סעד, וכיוון שבבני אדם היא עוסקת, ולא נכסי דלא נידי, ביטולה מכאיב שבעתיים. אך דווקא משום שהיא עוסקת בבני אדם, יש רגעים שאתה חש כי עדיין יש טעם להישאר פה.²
(חנה קרמינסקי [1897-1942], יולי 1942)

משפטים אלה, שנעים בין ייאוש עמוק לתחושת מחויבות סוציאלית, לקוחים מתוך מכתב שכתבה חודשים אחדים לפני שגורשה ונרצחה מנהלת ברית הנשים היהודיות, שמאז 1939 היתה חברה בהנהלת מדור הסעד בהתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה (Reichsvereinigung der Juden in Deutschland, RV). תיאור זה מלמד – כאילו מבעד לזכוכית מגדלת – עד כמה היו עסקנים ועובדים של מוסדות סעד יהודיים תלויים בנוגשיהם, והוא מגולל את מאמצייהם הנואשים להיאבק בעוני הנרחב שיהדות גרמניה לא ידעה כמוהו מעודה, תוצאת שנים של רדיפות. מאמר זה איננו מתכוון לתאר את עבודת הסעד של מוסדות יהודיים במלחמתם בעוני בבחינת תופעה סוציאלית שמקורה במשברים או במלחמה, או בבחינת בעיה מתמדת של שכבה מסוימת, אלא לנתח את דרך מאבקם של מוסדות אלה בהתרוששות המבנית שגרמה מדיניות מכוונת. המדינה הנאציונל-סוציאליסטית פתחה בתהליך זה ב-1933 באמצעות רדיפות מכל הסוגים, והגבירה אותו לאחר ליל הבדולח ב-1938, משנוכחה לדעת כי מאמציה עד אז לא השיגו את מטרתם – גירושם של יהודי גרמניה. מדיניות זו באה לידי ביטוי בפגיעה במקורות הפרנסה של מי שהוגדרו יהודים ובהריסתם: אחר כך אף בוטלו תמיכות הסעד שתמכה המדינה במי שהוגדרו יהודים, והופקדו – בהחלטה מינהלית – בידי ארגון חדש שהוקם למטרה זו, ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה.

ההתאחדות הארצית: רקע והקמה

מצוקה כלכלית החלה לרווח בקרב יהודי גרמניה עוד בשלהי שנות העשרים, בעקבות המשבר הכלכלי העולמי, אבל רק עם עליית הנאצים לשלטון ב-1933 ועם גלי הרדיפות נגד היהודים ניכר תהליך מבני של התרוששות. בעקבות תהליך זה גדל עד מהרה אחוז היהודים בקרב מחוסרי הפרנסה והרכוש ברייך הגרמני, בניגוד למגמת השגשוג הכלכלי בקרב כלל התושבים.³

¹ מאמר זה מהווה הרחבה קלה של עבודת מחקר אשר הוכנה לקראת הוועידה הבין-לאומית על היהודים והעוני (Juden und Armut), שהתקיימה בספטמבר 1997 באוניברסיטת לייפציג מטעם מכון שמעון דובנב להיסטוריה ולתרבות יהודית. העבודה עומדת להתפרסם בקובץ הוועידה, האמור לצאת לאור בשפה הגרמנית ב-1998.
² מכתב לד"ר שפר מ-24 ביולי 1942, העתקו הודפס ב: Leo Baeck Institute Year Book, 2 (1957), p. 312.

³ ראה לאחרונה התיאור המפורט על גורלם של פרטים עד 1933, ובייחוד בשנים שלאחר Stephannie Schüler-Springorum, "Elend und Furcht im Dritten Reich. Aus den Akten der Sammelvormundschaft der Jüdischen Gemeinde Berlin", Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 45 (1997), pp. 617-623; על תהליך

על אף ההגירה ההמונית, נמנו בגרמניה בקיץ 1938 יותר מ-60,000 מובטלים יהודים – כמעט כפליים ממספרם עם ראשית הדיקטטורה,⁴ ולפיכך גדל בהתמדה מספר היהודים הגרמנים שפנו בבקשת עזרה למוסדות הסעד הממלכתיים.

מוסדות הסעד המקומיים הגיבו על הפניות המתרבות ונקטו אמצעים שהלכו והחמירו במרוצת השנים. כבר ב-1936 סיווגו את היהודים בכמה ערים בגרמניה בקבוצה נפרדת בקרב כלל העניים; ערים אחרות ביטלו את התשלומים הנוספים (Zusatzleistungen); בכמה ערים צומצמו סכומי הסעד, וכן היו ערים שכל הנזקקים שבהן חויבו בעבודות כפיה בקבוצות נפרדות. במועצת הרשויות המקומיות (Gemeindegemeinschaft) בגרמניה כבר דנו פקידיים וראשי ערים בנקיטת דרכים מרחיקות לכת להרחקת היהודים ממערכת הסעד הממלכתית. לבסוף, בקיץ של שנת 1938, פרסם משרד הפנים צו ברוח זו.⁵

התכנית לבטל את תמיכת הסעד הממלכתית ביהודים העמידה את הקהילות היהודיות ומוסדותיהן בפני בעיות כמעט בלא מוצא. ראשית עסקו עד כה רק בגמילות חסדים, וכספי הסעד שלהן – כמו אלה של מוסדות דומים בקהילות של דתות אחרות – לא היו אלא השלמה לתמיכה מטעם המדינה. שנית, מאז 1933 הלכו והחמירו הקשיים הפיננסיים של מוסדות הסעד היהודיים, הן בגלל ביטול הסובסידיות של הרשויות המקומיות לפעילות הסעד של מעונות יהודיים, והן משום שמקצת התורמים היגרו מגרמניה, וכספי הסעד הצטמצמו ניכרות.⁶ ארגונים יהודיים בחו"ל נאלצו עוד קודם לכן, בשנים 1933-1938, להיחלץ לעזרת המוסדות היהודיים בגרמניה בסכומים הולכים וגדלים.⁷ בה בעת, עוד בשלב מוקדם למדי, השפיעה ההתרוששות המקיפה של היהודים על מדיניות הרדיפות של ההנהגה הנאצית. בדיונים שהתנהלו

Shalom Adler-Rudel, *Jüdische Selbsthilfe unter dem Naziregime 1933-1939*, Verlag Mohr, Tübingen 1974; Avraham Barkai, *Vom Boykott zur Boykott zur "Entjudung". Der wirtschaftliche Existenzkampf der Juden im Dritten Reich 1933-1945*, Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main 1988.

Avraham Barkai, "Der Wirtschaftliche Existenzkampf der Juden im Dritten Reich 1933-1938", in: Arnold Paucker (ed.), *Die Juden im Nationalsozialistischen Deutschland. The Jews in Nazi Germany 1933-1945*, Clemens Vollnhals, "Jüdische Selbsthilfe bis 1938", in: Wolfgang Benz (ed.), *Die Juden in Deutschland 1933-1945. Leben unter nationalsozialistischer Herrschaft*, Verlag C.H. Beck, Munich 1988, pp. 314-412, עמ' 374.

Wolf Gruner, "Die öffentliche Fürsorge und die deutschen Juden 1933-1942. Zur antijüdischen Politik der Städte, des Deutschen Gemeindetages und des Reichsministeriums", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 45 (1997), pp. 599-606.

Wolf Gruner, *Judenverfolgung in Berlin 1933-1945. Eine Chronologie der Behördenmassnahmen in der Reichshauptstadt*, Edition Hentrich, Berlin 1996, pp. 17-33; Michael Wildt (ed.), *Die Judenpolitik des SD 1935-1938. Eine Dokumentation*, Verlag R. Oldenbourg, Munich 1995, pp. 82-84, Sicherheitsdienst der SS (SD) D II 112 Lagebericht doc no. 6 Reichsvertretung der Juden in Deutschland, Informationsblätter; 1936 ביוני 25 Deutschland, 6 (1938) no. 1/2, p. 4.

⁷ ארגונים כדוגמת הג'וינט או Central British fund מימנו בשנים 1933-1938 יותר ממחצית הוצאות של Zentralausschuss für Hilfe und Aufbau (הנציגות המרכזית של יהודים גרמנים לסייע ולשיקום). p. 317, Vollnhals, "Jüdische Selbsthilfe", על הג'וינט ראה: Yehuda Bauer, *My Brother's Keeper. A History of the American Jewish Joint Distribution Committee 1929-1939*, Jewish Publication Society, Philadelphia 1974.

במשרדי הממשלה מאז 1936-1937 הועלתה הבעיה שבגירוש אנשים דלי אמצעים. ניגוד אינטרסים זה החריף ב-1938: מחד גיסא, עקב החמרת הצעדים האנטי-יהודיים גדלו ממדי העוני, אך מאידך גיסא, אותן מדינות מועטות שהיו יכולות להיות מועמדות לקליטת מהגרים סירבו לקלוט אנשים חסרי אמצעים.⁸ לפיכך החליטה ההנהגה הנאצית לאחר האנשלוס לנקוט מדיניות של גירוש בכוח. לאחר גירוש המוני של יהודים פולנים בשלהי אוקטובר 1938, בא הפוגרום הידוע לשמצה של חודש נובמבר: ליל הבדולח. מאורעות ליל הבדולח אמנם האיצו את גירוש היהודים הגרמנים, אבל לא בשיעור שקיוותה לו ההנהגה הנאצית. לכן הוחלט להנהיג כמה וכמה דרכים חדשות – בהן אריזציה כפויה, הטלת מס מיוחד ואיסור על עיסוק במסחר. בעקבותיהם נשללה מיהודי גרמניה האפשרות להתפרנס, וחסרי האמצעים שבהם נעשו תלויים בכספי סעד.⁹ והיות שרבים מהם לא היה להם עוד ההון הדרוש להגירה,¹⁰ נקטה עתה ההנהגה הנאצית מדיניות חדשה במשך תקופה קצרה – בת שבועות אחדים בלבד – אך הרת תוצאות. למדיניות זו היו שתי זרועות: הגירה כפויה של יהודים שיכלו להיקלט בחו"ל, ובידוד חברתי של הנשארים. הבידוד החברתי בא לידי ביטוי הפעם לא "רק" בהפרדתם של יהודי גרמניה משאר האזרחים, אלא גם ביצירת מסגרות נפרדות למענם, משמע: לא סתם החרפה של אמצעים קודמים, אלא צורה חדשה לגמרי של רדיפות. ברוח מדיניות זו יצאו בזה אחר זה, משלהי 1938 ואילך, כמה צווים להפרדת היהודים במוסדות החינוך והתרבות, במערכת הרווחה, במערכת הדיור ובשוק העבודה. כך הביא המשטר הנאצי לידי כך שכ-300,000 בני אדם בודדו שיטתית בתוך מסגרת כפויה – מעשה שקשה לומר שכמוהו היה בהיסטוריה.¹¹

התפיסה החדשה גרסה גם הקמתו של ארגון אובליגטורי. רק לאחרונה נודע שכבר ב-15 בנובמבר 1938, כלומר ימים ספורים בלבד לאחר ליל הבדולח, זימן היידריך, בתיאום עם גרינג, ישיבה בין-משרדית לכינון "התאחדות ארצית לטיפול במהגרים יהודים וביהודים נזקקים".¹² ב-1 בדצמבר החליטו נציגים של משרדי ממשלה ושל משטרת הביטחון, שאותה התאחדות ארצית גם תפעל להקמת מערכת חינוך נפרדת.¹³ הקמת המנגנון של המוסד החדש

⁸ ראה Gruner, "Die öffentliche", p. 598

⁹ רק 16% מיהודי גרמניה היו מועסקים, לפי משאל העם ממאי 1939. נתון זה, שמרבים לצטט אותו, אין להבינו כאילו הוא חל על מי שהועסקו לפני כן, אלא הוא מלמד על היקף התעסוקה החדשה שבפיקוח מוסדות הרייך. הנתון הזה כולל, מלבד מספר קטן של "מטפלים בחולים" (Krankenbehandler) ו"יועצים לענייני משפט" (Rechtskonsulenten), קצת בעלי מלאכה ועובדים במוסדות יהודיים – בעיקר יהודים שהועסקו מטעם מינהל העבודה (Arbeitsverwaltung), שמספרם בעת ההיא כבר הגיע לאלפים רבים. ראה: Wolf Gruner, *Der Geschlossene Arbeitseinsatz deutscher Juden. Zur Zwangsarbeit als Element der Verfolgung 1938-1943*, Metropol-Verlag, Berlin 1997, p. 92

¹⁰ בתקופה זו עדיין החזיקו יהודים ברכוש, אלא שהיה מוקפא בחשבונות סגורים, *Arbeitsbericht der Reichsvertretung der Juden in Deutschland für das Jahr 1938*, ms., Berlin 1939, pp. 15-16; מסמך זה נמצא במכון ליאו בק, ירושלים.
¹¹ פירוש מקיף ראשוני לתפיסה זו של רדיפות: Wolf Gruner, *Geschlossene Arbeitseinsatz*, pp. 58-62, 334-335

¹² לפי דוח של ורנר בט (CdS) למשרד החוץ מ-15 בנובמבר 1938, המובא אצל Imtrud Wojak, *Exil in Chile. Die deutsch-jüdische Emigration während des Nationalsozialismus 1933-1945*, Metropol-Verlag, Berlin 1994, p. 46

¹³ התעודות של ארכיון הרפובליקה הפדרלית הגרמנית, שהיו פזורות בכל מיני מקומות, רוכזו עתה בברלין. Bundesarchiv Berlin (BA), 49.01 RMWiss, no. 11787, fols. 100-103: "הערה לדיון ולחלוקה חדשה של לימודיהם של תלמידים יהודים מ-1 בדצמבר 1938" (בלא תאריך); ראה שם, fols. 106-109RS: "Anwesenheitsliste und

הושלמה קרוב לוודאי עד פברואר 1939,¹⁴ בין השאר בהיעזרות בעובדים ובתשתית של הנציגות הארצית של היהודים בגרמניה (Reichsvertretung), שהוקמה ב-1933 כארגון-גג של הקהילות וההתאגדויות האזוריות והמחוזיות של היהודים במדינה.¹⁵

עם זאת אין בכך כדי להוכיח, כטענתם של כמה היסטוריונים, שההתאחדות הארצית קמה בלא השפעת השלטונות הנאציים.¹⁶ נכון אמנם שניציגיו של ארגון-הגג הקודם, "הנציגות הארצית", דנו כבר באביב 1938 – על רקע ההתנכלויות לארגונים היהודיים – בהצעה להקים ארגון מרכזי יותר.¹⁷ אולם הישיבות שהוזכרו לעיל, וכן מסמכים שנתגלו בזמן האחרון, מספרים סיפור אחר. כך, למשל, הודיע ראש משטרת הביטחון ב-5 בפברואר 1939 לכל המשטרות המקומיות על ריכוז "האמצעים הפזורים בארגונים יהודיים שונים בארגון אחד". ועוד נאמר בחוזר, כי "הוטל על הנציגות הארצית של היהודים בגרמניה [...] להקים מוסד ששמו ההתאחדות הארצית של היהודים ולדאוג לבטל את כל הארגונים היהודיים הקיימים ולהעמידם לרשות ההתאחדות הארצית". כן נאמר בחוזר, כי אנשי הגסטפו ביישובים למיניהם יהיו בתהליך זה משקיפים מן הצד ולא יתערבו בו, מפני ש"הפיקוח הדרוש" יופעל במרוכז בברלין.¹⁸

מסגרת הארגון המיועד הלכה והוקמה בקצב מהיר, אך לא כך מתגושפנקה הרשמית. תחילה התכוונו להקים את ההתאחדות הארצית בצו של המשטרה, אולם בתחילת מארס החליטו לפתע ראשי המדינה לפרסם במקום זאת "צו בנוגע לחוק האזרחות הארצי".¹⁹ ומכיוון שצו זה הצריך אשרור בהצבעה בגוף בין-משרדי – וזו השתתתה, נחנך הארגון רשמית רק ב-4 ביולי 1939.²⁰

Niederschrift ü. die Besprechung betr. Neuerteilung des Schulunterrichts an Juden am 1.12", 1.12.1938

¹⁴ מדור הסעד בארגון החדש הפיץ ב-2 בפברואר 1939 חוזר ראשון, ובו נאמר כי "ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה הוקמה עתה בתור הארגון הכולל של היהודים ברייך הגרמני – מחוץ לאוסטמארק [אוסטריה]"; Otto Dov Kulka (ed.), *Deutsches Judentums unter dem Nationalsozialismus, 1: Dokumente zur Geschichte der Reichsvertretung der deutschen Juden 1933-1939*, Mohr-Siebeck, Tübingen 1997, pp. 447-448. על הקמת הארגון: Kulka, *Jüdisches Nachrichtenblatt*, 17.2.1939, p. 1. ראה) *Deutsches Judentums*, 1, pp. 448-449.

¹⁵ על תולדות הנציגות הארצית ראה Kulka, *Deutsches Judentums*.
¹⁶ Esriel Hildesheimer, *Die jüdische Selbstverwaltung unter dem NS-Regime. Der Existenzkampf der Reichsvertretung und Reichsvereinigung der Juden in Deutschland*, J.C.B. Mohr, Tübingen 1994; Kulka, *Deutsches Judentums*.
¹⁷ Hans-Erich Fabian, "Zur Entstehung der Reichsvereinigung der Juden in Deutschland", in: Herbert A. Strauss und Kurt R. Grossman (eds.): *Gegenwart und Rückblick. Festgabe für die Jüdische Gemeinde zu Berlin 25 Jahre nach dem Neubeginn*, Lothar Stiem Verlag, Berlin 1970, pp. 165-170. ובייחוד עמ' 170.

¹⁸ Kulka, *Deutsches Judentums*, pp. 410-430. השווה עם תעודות, בעניין זה ראה: SD "Chef der Sipo und des (Müller)-Runderlass" (איו"ש), 051/OSOB I, מס' 8 (2-500), עמ' 1-2; ראה, Kurt Pätzold (ed.), *Verfolgung, Vertreibung, Vernichtung. Dokumente des faschistischen Antisemitismus 1933-1942*, Reclam-Verlag, Leipzig 1938, pp. 222-223.

"Runderlass der Stapoleitstelle Düsseldorf", 20.2.1939: 186

¹⁹ מכתב של שטוקארט (RMdl), 7.3.1939, fol. 378, BA, R 18 Mdl, no. 5519.

הטיטה שחוברה ב-7 במארס 1939 היא ככתבה וכלשונה הצו שנמסר אחר כך ל-*Reichsgesetzblatt*, 1939 I, p.1097.
²⁰ Kulka, *Deutsches Judentums*, p. 442. הערה 5.

צו מס' 10 לחוק האזרחות הארצי קבע, כי "ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה" תהיה הגוף האחראי על מערכת סעד וחינוך נפרדת, ומטרתה העיקרית היא "קידום ההגירה". לפי תקנון שאישרה משטרת הביטחון (מילר) ב-7 ביוני 1939, לבקשת משרד הפנים, על הארגון האובליגטורי החדש "למלא [...] נוסף על כך את כל המשימות שיטיל עליו שר הפנים".²¹ עוד נקבע, כי אין לשנות את התקנון אלא בעצה אחת עם "מוסד הפיקוח" בדמות הגסטפו.²²

ההתאחדות הארצית לא רק נבדלה עקרונית מן הנציגות הארצית הישנה, שהיתה כאמור ארגון-גג לקהילות ולהתאגדויות האזוריות והמחוזיות. היא גם נבדלה מגוף כלל-ארצי, שבקיץ 1938 דנה הנהגת יהדות גרמניה בהקמתו בדיונים פנימיים. מוסד זה היה אמור להקיף את כל יהודי הרייך "ולקדם את צורכיהם הדתיים, התרבותיים והסוציאליים, וצרכים אחרים" – אך לא את הגירתם. הכוונה היתה שכל יהודי בגרמניה הרשום כחבר בקהילה יהודית יוכל להצטרף לארגון זה מרצונו, ואילו לארגון האובליגטורי החדש שהקימו הנאצים היה חייב להצטרף כל מי שהוגדר יהודי לפי חוקי נירנברג והתגורר בשטח הרייך. שלא כמו בנציגות הארצית, שהקיפה את כל הקהילות והגופים היהודיים העצמאיים – והם שלחו נציגים אל המועצה הארצית שלה – היתה ההתאחדות הארצית גוף ממורכז שסניפיו פעלו בכפיפות להוראות המרכז והוקמו לפי הוראות הוועד המנהל, הממונה בקהילות הגדולות ובשמונה-עשרה התאגדויות מחוזיות של קהילות קטנות יותר. הקהילות היהודיות הורשו לעסוק באופן עצמאי רק בענייני תרבות.²³

תמורות בשירותי הסעד היהודיים

לפי התקנון היתה ההתאחדות הארצית מופקדת על שלוש משימות עיקריות, ובהן הקמתה של מערכת סעד נפרדת ליהודים – אלא שבועד המנהל לא נמצא למרבה הפליאה אחראי לתחום זה, שלא כמו בנוגע לתחום החינוך. מנהל מחלקת הסעד היה ד"ר קונארד כהן, מנהלת המדור לסעד כללי היתה חנה קרמינסקי, וד"ר ואלטר לוסיטיג היה מנהל הסעד הרפואי.²⁴ כשם שמבחינת המבנה הארגוני היה דמיון שטחי בלבד בין ההתאחדות הארצית לבין הנציגות הארצית, כך גם מבחינת המשימות שהיו מוטלות על שני הארגונים. תמיכות הסעד של המוסד החדש לא היו עוד תוספת לתשלומי הרווחה של המדינה, שניתנה לנזקקים בלבד, כפי שהיה לפני כן; הן היו מעתה התמיכה היחידה, בצורת מערכת סוציאלית שלמה, מחייבת ונפרדת לכלל התושבים היהודים, בפיקוח מרכזי של המשרד לביטחון פנים.

²¹ פרסום הצו והתקנון: *Jüdisches Nachrichtenblatt*, 11.7.1939, pp. 1-2.
²² Bericht der Dt. Treuhand und Revisionsanstalt, 30.6.1940, BA, 80 Re 1, no. 5019, fols. 6-7: תודתי נתונה למר תומאס ירש (Jersch) מברלין, על שהפנה אותי לתעודה זו.
²³ טיוטה לתקנון הנציגות הארצית מ-1938, ראה Kulka, *Deutsches Judentum*, pp. 418-424.
²⁴ *Jüdisches Nachrichtenblatt*, 11.7.39, pp. 1-2. ג'ונטר פלום: "Deutsche Juden oder Juden in Deutschland?" in: Benz (ed.), *Die Juden in Deutschland*, pp. 70-72.
²⁴ *Jüdisches Nachrichtenblatt*, 21.7.1939. המנהל רק עם היבחרו של כהן למוסד זה, "בסיבוב שני ובעצה אחת עם הוועד המפקח", בעקבות פרישתו של היינריך שטאהל (Stahl) בפברואר 1940, וגם עתה הוסיף כהן, רשמית, לשמש הממונה על המחלקה להכנות לקראת הגירה "Bericht der Dt. Treuhand- und Revisionsanstalt", 30.6.1940, BA, 80 Re 1, no. 5019, fols. 6-7 וכן שם "Vermerk über RV-Vorstandssitzung", 19.2.1940, 75 C Re 1, no. 1, fol. 190.

התנאים שבהם פעלה מערכת הסעד היהודית היו גרועים מאין כמוהם. בליל הבדולח נהרסו מרכזים קהילתיים, מחסני בגדים ובתי תמחוי רבים, הוחרמו רהיטים, מזונות וכספים ונעצרו אנשי צוות של מוסדות אלה.²⁵ מעתה התנהלו חיי הקהילות היהודיות בפיקוח של סניפי הגסטפו המקומיים, ולפעמים גם לפי הנחיותיהם.²⁶ מצב חדש זה הוליד כמה וכמה התנגשויות אינטרסים בלתי צפויות מראש עם המוסדות למיניהם, כי משטרת הביטחון היתה מעתה מעוניינת להבטיח את העבודה התקינה של מוסדות הסעד היהודיים לפי התפיסה החדשה של שירותים קהילתיים מחייבים, ולעתים אף להרחיבה. ברוב היישובים היה הפיקוח על מערכת הסעד היהודית נתון ככל הנראה בידי הגסטפו. רק בפרנקפורט ע"נ מיין מילא תפקיד זה פקיד מיוחד מטעם העירייה,²⁷ ובכמה ערים פיקחו מוסדות הסעד המקומיים.²⁸ כעבור זמן מה בוטלו מקצת ההחרמות וכן שופצו במידה כלשהי מוסדות שנהרסו בליל הבדולח. אך במקרים רבים לא הצליחו המוסדות היהודיים – בגלל חוסר באמצעים ובאפשרויות הטיפול – לסעוד את כל הנזקקים, ובהם ה"חדשים" שהצטרפו עתה אל מחנה הנזקקים, שכן צו שהתפרסם ב-19 בנובמבר 1938 הרחיק את היהודים ממערכת הרווחה הציבורית, וחובת הסעד שהיתה נתונה עד כה בידי המדינה הוטלה בן לילה על הקהילות היהודיות.²⁹ הקהילות לא היו ערוכות, לא מן הבחינה הארגונית ולא מן הבחינה הפיננסית, לסעוד רבבות אנשים מרוששים. רוב העיריות ומוסדות הרווחה שלהן ביקשו לנפות את היהודים מרשימת הנזקקים הזכאים לסעד מכספי הציבור, אך במקצת היישובים לא הצליחו בכך, בגלל התערבות הגסטפו לטובת המוסדות היהודיים. בברלין, למשל, נערך סקר כלכלי מיוחד, שהראה כי אין בידי הקהילה היהודית הכספים הדרושים לסייע לכל הנזקקים, ולכן יש להמשיך את תמיכתם של מוסדות הסעד העירוניים. לפיכך נקבעו בכל יישוב – הכולל לפי

²⁵ על מצב זה בוירטמברג ראה: Paul Sauer (ed.), *Dokumente über die Verfolgung der Jüdischen Bürger in Baden-Württemberg durch das nationalsozialistische Regime 1933-1943*, II, Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1966, pp. 134-138, no. 375-377; Kurt Düwell, *Die Pfalz*; על המצב בפאלץ (Pfalz): Kurt Düwell, *Die Pfalz*; על המצב בדארמשטאדט: Ludwig Röhrscheid Verlag, Bonn 1968, p. 155; "Jüdische Notstandsküche an IKG Darmstadt", 15.5.1939, Darmstadt III, no. 145; *Dokumente zur Geschichte der jüdischen Gemeinden in Deutschland*, VI 43-VI 45, pp. 319-323, Verlag Waldemar Kramer, Frankfurter Juden (StA Göttingen, Sozialamt, 16.2.1939, 7.12.1938, Rישומים, Acc. no. 407/77, no. 47/1, no fol.

²⁶ בהמבורג פיזר הגסטפו את אספת הנציגים, ביטל את תוקף החוקה של הקהילה ומינה את ד"ר מאקס פלאוט (Plaut) למנהל האגודה הדתית היהודית (Jüdischer Religionsverband) שהוקמה עתה וכן ליו"ר כל הארגונים היהודיים בהמבורג: "Bericht über Arbeit der Religionsgemeinde Ende 1938 bis Ende 1940", c. May 1940, StA Hamburg, 522-1 Jüdische Gemeinden, no. 991a, fol. 33.

²⁷ איש זה פעל ב-1939 מטעם העירייה, אך ב-1940 נעשה כפוף לגסטפו: Lutz Becht, "Der Beauftragte der Geheimen Staatspolizei bei der jüdischen Wohlfahrtspflege in Frankfurt am Main", *Frankfurt am Main, Lindenstrasse. Gestapozentrale und Widerstand*, Campus-Verlag, Frankfurt am Main et al., 1996, pp. 87-99.

²⁸ "Dr. Konrad Cohn (RV) an IKG Munich", 26.8.1940, BA, 75 c RE no. 761, fol. 94.

²⁹ *Reichsgesetzblatt*, 1938 I, p. 1649.

מצבו – הסדרים ספציפיים בדבר ההשתתפות המחייבת של המוסדות היהודיים במימון מערכת הרווחה הציבורית.³⁰ גם כאשר הוסיפו מוסדות ציבור לשאת באחריות לסעד, היו אלה תמיכות מינימליות, בשיעור משתנה.³¹ על כן נדרש ביתר שאת "סיוע החורף ליהודים" (Jüdische Winterhilfe). היקפה של תכנית זו יכול לשמש מדד להחמרה הניכרת שחלה במצב הסוציאלי של היהודים באותה עת, כי "סיוע החורף" פעל לא רק למען נתמכי סעד, אלא גם למען גמלאים, פקידים ועובדים בעלי הכנסות נמוכות. בסוף 1938 ניתן סיוע כזה ל- 70,682 איש, כלומר לכרבע מיהודי גרמניה באותה עת – לעומת חמישית מהם בחורף הקודם.³² בד בבד עם ההרס שגרם הפוגרום, היתה הקמתה של מערכת סעד נפרדת מטעם ההתאחדות הארצית כרוכה בבעיה נכבדת נוספת: ההידרדרות הכללית של תשתית המוסדות היהודיים, הידרדרות שהחלה ב- 1933 ובמרוצת השנים הלכה והחמירה. מאז עליית הנאצים לשלטון בינואר 1933 ועד למועד ההקמה הרשמית של ההתאחדות הארצית, בתחילת יולי 1939, פחת מספר הקהילות היהודיות משום רדיפות, התרוששות והגירה מ- 1,610 ל- 1,480 – ובמקום שלושים וארבע התאגדויות אזוריות ומחוזיות נותרו עתה רק אחת-עשרה.³³ אגודות יהודיות למיניהן נסגרו בפקודת המשטרה או התפרקו מאליהן בגלל בעיות אישיות או פיננסיות.³⁴ ב- 1933 היו בגרמניה כולה קרוב ל- 3,700 מוסדות יהודיים, ועתה נותרו מהם רק כשליש: בברלין לבדה הוסיפו להתקיים רק 221 ארגונים מתוך 990. מספר מוסדות הסעד פחת מ- 586 ל- 302, מספר חברות הקדישא – מ- 582 לשמונים, מספר גני הילדים – מ- 43 לשישה בסך הכול, ומ- 113 המועדונים (logen) לא נשאר ולו מועדון אחד.³⁵ גם המוסדות שנותרו לפלטה היו אמורים להתחל עתה –

³⁰ Gruner, "Die öffentliche", pp. 606-610 *Arbeitsbericht der Reichsvertretung, 1938*, p. 16

³¹ קבוצות מועדפות – כגון מקבלי גמלאות קטנות, נכי מלחמה או שאיך מלחמה – חדלו ליהנות מזכויות יתרות. הטבות קטנות ניתנו מעתה רק לנכי מלחמה קשים: *Arbeitsbericht der Reichsvertretung, 1938*, p. 17 מעיר לעיר. מינכן, למשל, הנהיגה Judenrichtsaltz (מדד ליהודים) מקוצץ ליהודי העיר. ראה Gruner, "Die öffentliche", p. 609.

³² Wolf Gruner, "Die Berichte über die jüdische Winterhilfe von 1938/39 bis 1941/42. Dokumente jüdischer Sozialarbeit zwischen Selbstbehauptung und Fremdbestimmung nach dem Novemberpogrom", in: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung*, I (1992), pp. 307-341 *Selbsthilfe*, pp. 164-165 היא קהילות, כמו זו של המבורג, שהסתייעו בכספי "סיוע החורף" כדי להפחית מנטל הוצאותיהן במוסדות ובמעונות: "Bericht über Arbeit der Religionsgemeinde 1938 bis 1940," (c. May 1941) StA Hamburg. 522-1, no. 991 a, fol. 30.

³³ "Berich der Abwicklungsstelle für Organisationen bei der Reichsvereinigung über die Entwicklung des Vereinswesen 1933-1941", 7.11.1941, BA 75 C Re 1, no. 31, fol. 235

³⁴ שם. בפרנקפורט ע"נ אודר הצטמצם מספר האגודות מ- 42 ב- 1937 ל- 18 בסוף 1938 : SD-OA Ost Bericht, 13.1.1939, אי"ש, 051/OSOB, מס' 47, בלא מס' תיק.

³⁵ מקצת המוסדות המרכזיים שולבו רשמית בהתאחדות הארצית באוקטובר 1939, ובכלל המוסדות הסוציאליים שבהם היו ה- Jüdische Arbeitshilfe (לשכת הסיוע היהודי לתנסוקה) ו- der Reichsausschuss der jüdischen Jugendverbände (הוועד הארצי של ארגוני נוער יהודיים). כך גם אגודות מקצועיות וארגונים פוליטיים, שרובם נאלצו להפסיק את פעילותם בנובמבר 1938: "Bericht der Abwicklungsstelle für Organisationen bei der Reichsvereinigung 1933-1941", 7.11.1941, BA 75 C Re 1, no. 31, fols. 253-237

מקצתם לחלוטין ומקצתם, כמו הלשכה המרכזית (Zentralwohlfahrtsstelle) של יהודי גרמניה, בעצם שילובם בהתאחדות הארצית.³⁶ מוסדות סעד יהודיים (בתי חולים, מעונות ילדים, בתי אבות, מוסדות לחולי נפש ולעיוורים) לא נכללו לפי שעה בתהליך הארציזציה הכפויה, משום שהוקמה מערכת נפרדת לסיפוק הצרכים האלה.³⁷ למשל, אגודת הצדקה (Wohltätigkeitsverein) היהודית בלייפציג החזיקה בית תמחוי, מעון ילדים ובית אבות. חומרת מצבה הסוציאלית של הקהילה במקום עולה מתוך מכתב ששלחה האגודה למיפקדה המקומית של משטרת המדינה [Stapo] ובו בקשה לאישור תוספת עובדים: "לרגל מצוקתם הגדולה של היהודים הזקנים ומחוסרי האמצעים, שעלינו לדאוג למחסורם ולאכסונם, נחוץ להגדיל את הצוות של מוסד הזקנים מארבעה-עשר לכשלושים איש".³⁸ ההתאחדות הארצית לא יוסדה אפוא בבחינת רענון גרידא של מוסדות יהודיים קיימים לעזרה הדדית. לשם ייסודה היה צריך לכוון מערכת סעד נפרדת במסגרת של ארגון אובליגטורי, שתפתור את בעיית ההתרוששות הכללית של התושבים היהודים – שמקורה במדיניות הרדיפות של השלטון.

העוני החדש וסעד ליהודים

ייסודה הרשמי של ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה ביולי 1939 האיץ את התנערות המוסדות הכלליים מאחריותם לספק שירותי רווחה ליהודים. עוד ועוד ערים ורשויות מקומיות סירבו לסעוד יהודים נזקקים. העיר האחרונה שנהגה כך היא המבורג, ב-1 בדצמבר 1939.³⁹ מנובמבר 1939 ואילך נאלצה ההתאחדות לסעוד יהודים בכל רחבי גרמניה סעד "סגור", דהיינו לאשפז נכים וחולי נפש במוסדות המתאימים, וכן לממן את הסעד ה"פתוח" (חוץ מברלין): תשלומים קבועים לתמיכה בעצמאים נזקקים.⁴⁰

³⁶ לשכת הסעד המרכזית השתייכה מאז 1924, בתור מוסד למופת, ל-Deutschen Liga der freien Wohlfahrtspflege (הליגה הגרמנית של שרותי סעד עצמאיים). על תולדותיו של מוסד זה ראה: Giora Lotan, "The Zentralwohlfahrtsstelle", *LBI/YB* 4 (1959), pp. 185-207. לאחר 1933 בוטל מעמדו המיוחד של המוסד, וכעבור זמן קצר אולץ לפרוש מגלגולו החדש של הארגון, Reichsgemeinschaft der freien Wohlfahrtspflege (ארגון שרותי הסעד העצמאיים של הרייך). בנושא זה ראה: Christoph Sachsse and Florian Tennstedt, *Der Wohlfahrtsstaat im Nationalsozialismus, Geschichte der Armenfürsorge in Deutschland*, 3, Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1992, pp. 132-136.

³⁷ *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof [IMT]*, vol. XXV (Nuremberg 1948), pp. 131-132: "Anordnung des Stellvertreter des Führers Nr. 1/39", 17.1.1939. Cf. Sauer, *Dokumente über die Verfolgung*, II, no. 339, pp. 83-84. לשימוש ברכוש יהודי: *Jüdisches Nachrichtenblatt* 16, 24.2.1939.

³⁸ "Israelitischer Wohltätigkeitsverein an Stapoleitstelle Leipzig", 15.3.1939, StA Leipzig, Polizeipräsidium Leipzig-V, no. 4442, fol. 6.

³⁹ המחלקה הסוציאלית של עיריית המבורג שמרה לעצמה את זכות הפיקוח. בקהילה היהודית סברו כי הוצאות הסעד יגדלו מ-643,000 רייכסמארק בשנת 1938 לכמעט 1.5 מיליון רייכסמארק בשנת 1940, ולפיכך יתגלע גירעון במאזן ההוצאות וההכנסות, להבדיל מעודף במאזן כפי שהיה עד אז. גירעון ראשון, 500,000 במאזן ההוצאות וההכנסות של שנת 1939, הוכפל בשנת 1940, במידה רבה בגלל הגידול בהוצאות הסעד: "Sitzung des Vorstandes am 23.10.1939", 23.10.1939, StA Hamburg, 522-1, no. 985; "Bericht über Arbeit der Religionsgemeinde Ende 1938 bis Ende 1940", c. May 1941, no. 991 a, fols. 10-12.

⁴⁰ מ-1 בנובמבר 1939 ואילך נאלצה ההתאחדות הארצית לשאת בכל הוצאות הסעד "הסגור": Gruner, "Die öffentliche", p. 610, המשמעות המעשית היתה שבמקום לשלם

בסוף 1939 קיבלו יותר מ- 52,000 בני אדם – כמעט שליש מכלל יהודי גרמניה באותה עת – עזרה סוציאלית זו או אחרת מידי מוסדות יהודיים.⁴¹ מצב זה הוליד בעיות כספיות קשות ביותר. מאז נוסדה ההתאחדות הארצית ביולי 1939 היתה רשאית רשמית לגבות תשלומים מחבריה. כספים אלה שימשו למימון המשימות המרכזיות, אבל גם להשוואת הנטל בין הקהילות. כספים זרמו לקופת ההתאחדות גם מחו"ל: ארגונים כגון הג'וינט בארצות הברית תמכו בה בסכומים הולכים וגדלים.⁴² באביב 1939 נפתח פתח נוסף למימון פעולות הסעד של ההתאחדות – "מס המהגרים" (Auswanderabgabe), שחויבו בו כל המהגרים היהודים ברחבי הרייך.⁴³ הגסטפו בהמבורג הנהיג "מס" כזה עוד בדצמבר 1938. הוא חל על כל המהגרים היהודים, בין שהשתייכו לקהילה ובין שלא. לימים כתבה הקהילה המקומית: "עם הנהגת מס המהגרים פעלה הקהילה לפי דוגמת אבותינו: במאה השמונה-עשרה הצטרך כל חבר בקהילה יהודית שהעתיק את מקום מגוריו להמבורג להרים תרומה גדולה, לפי גודל רכושו."⁴⁴ פרשה זו ממחישה היטב כיצד חיפשו לעצמם קברניטי ההתאחדות הארצית וראשי הקהילות צידוק בהיסטוריה של עמם, כדי לרכך מעט את כלימתם בעיני עצמם ובעיני היהודים כולם.

הסתמכות על המסורת היהודית אנו מוצאים לרוב במאמרים שהתפרסמו בעיתון *Jüdisches Nachrichtenblatt* לרגל המצב החדש – כלומר לרגל העברת מלוא האחריות לפעילויות הסעד לידי ההתאחדות – ואפשר לראות בכך גם פנייה אל רגש האחוה היהודית לנוכח צוק העתים, ברוח "כל ישראל ערבים זה לזה". כיוון שמשום כך בדיוק, על רקע ההתרוששות הכללית, נמצאו כמה קהילות שתרמו לנזקקים יותר מכפי שקבעו התקנות של שירותי הרווחה הציבוריים בנוגע ליהודים, חייב בסוף 1939 המשרד לביטחון פנים את ההתאחדות לנהוג "ביקורת עצמית", לפי העיקרון שמצבם של עניים יהודים צריך להיות נחות מזה של נזקקי סעד אריים, וגם כדי שלא להטיל על ההתאחדות מעמסה "בלתי נחוצה".⁴⁵

בעטיין של הגבלות אלו היה אפשר להושיט ליהודים עניים עזרה מיוחדת, נוסף על תשלומי הסעד הקבועים, רק לעתים רחוקות. מוסדות יהודיים בערים רבות בגרמניה הפעילו בתי תמחוי ומחסני בגדים משומשים.⁴⁶ לדוגמה, אם מוסדות הסעד נהגו כל השנים לספק לנצרכים נעליים או בגדים, הרי עתה היה המצב שונה בתכלית, משתי בחינות: ראשית, לאחר ליל הבדולח נאלצו ההתאחדות החדשה וסניפיה ברחבי המדינה להקים רשת סוציאלית

דמי השתתפות של 15 רייכסמארק על כל אחד מכאלף חולי הנפש המאושפזים בבתי מרפא וסיעוד, נאלצה עתה לשאת במלוא הוצאות החזקתם: תשעים רייכסמארק לנפש: *Arbeitsbericht der Reichsvertretung der Juden in Deutschland für das Jahr 1939*. ms., Berlin 1940, p. 38.

⁴¹ *Arbeitsbericht der Reichsvertretung, 1939*, p. 32.

⁴² הוצאות הג'וינט בלבד בגרמניה גדלו מ- 686,000 דולר ב- 1938 ל- 978,102 דולר ב- 1939: Bauer, *My Brother's Keeper*, p. 258.

⁴³ מה שנקרא "מס המהגרים" (Auswanderabgabe): *Arbeitsbericht der Reichsvertretung, 1939*, p. 8.

⁴⁴ ה"תרומה" שימשה תחילה למימון הגירעון בתקציב עיריית המבורג, ומאז מארס 1939 הועברה לידי ההתאחדות: "Bericht über Arbeit der Religionsgemeinde Ende 1938 bis Ende 1940", c. May 1941, StA Hamburg, 522-1, no. 991 a, fols. 38-39.

⁴⁵ מחלקת הסעד של ההתאחדות נאלצה לקרוא לעובדיה שלא לחרוג מן הגבולות שנקבעו להם: "Rundschreiben Nr. 1017", 14.12.1939, CAHJP Jerusalem, JCR/S no. "Dr. Conrad Cohn (RV) an IKG München (Dr. Neumeyer)", ;7, fol. 199. 26.8.1940, BA, 75 C Re 1, no. 761, fol. 94.

⁴⁶ *Arbeitsbericht der Reichsvertretung, 1939*, p. 35.

מסועפת בהיקף שכמוהו לא נראה, מתוך הישענות חלקית בלבד על מוסדות קיימים, כדי שתוכל להושיט עזרה לרבבות עניים.⁴⁷ שנית, הבעיה החמירה פי כמה לאחר פרוץ המלחמה ולאחר שהחליטו השלטונות להסדיר שירותי סעד נפרדים ליהודים. האיסור שהוטל בתחילת 1940 על היהודים לרכוש בגדים ונעליים חדשים הטיל מעמסה כבדה נוספת על מחסני הבגדים המשומשים.⁴⁸ בו בזמן התנערו רשויות "סיוע החורף היהודיים" מהעיקרון שהנחה אותן עד כה, דהיינו תמיכה בנזקקים בטובין בלבד – בארוחות, בבגדים ובכיוצא באלה. שינוי זה חל בבת אחת, לפי הוראה חדשה של המשרד לביטחון פנים, אשר גזר שהיהודים יקבלו מעתה רק כסף, כדי שלא יקבלו, חלילה, תרומה של בגדים חדשים באמצעות "סיוע החורף". הותר להם להשתמש בכסף רק בשוק "החופשי" הדל, שלפי תקנות האספקה הנפרדת לא היה אפשר לרכוש אלא מצרכי מזון, בגדים משומשים או חומרי הסקה.⁴⁹

בשעה שהתמודדה ההתאחדות הארצית עם ההתרוששות המבנית, מתוך שהגישה סעד ו"סיוע חורף", עסקה גם בסעד לזקנים, לחולים ולנכי מלחמה. גידול רב במיוחד ניכר בסעידת הזקנים: לפני כן נשאו בנטל בעיקר קרנות ואגודות פרטיות, ועתה נאלצה ההתאחדות למלא את מקומן. היות שצעירים רבים היגרו מגרמניה, נותרו בני משפחה זקנים או חולים בגפם, בלא תמיכת בני משפחה. גם חוק השכירות האנטי-יהודי מאפריל 1939 הביא לידי צמצום מוסדות הסיוע הפרטיים, כי "האי-וודאות בדבר האפשרות שבעל הדירה עצמו עלול לאבד את דירתו בעתיד הנראה לעין" הרתיעה רבים מלקבל אנשים שנזקקו לטיפול בתור דיירי משנה.⁵⁰ בקיץ של אותה שנה כבר היו בברלין לבדה 3,000 הזמנות למקומות בבתי אבות. על אף הקושי למצוא דירות פנויות לשכירה, האיסור על רכישת מגרשים והיעדר אמצעים לבניית בתים חדשים – אף על פי כן הצליחו עובדי ההתאחדות הארצית להגדיל את מספר המעונות פי שניים כמעט עד שנת 1940.⁵¹ הם הוקמו בכל מיני מקומות: בבניינים ששימשו בזמנם בתי כנסת או בתי ספר, או אפילו בדירות סמוכות שחוברו יחד.⁵²

שירותי הבריאות של ההתאחדות הארצית עסקו בעיקר במעקב רפואי לנשים הרות, בטיפול רפואי בילדים בבתי ספר ובמעונות, בשליחת חולים למקומות מרפא והחלמה וכן בטיפול רפואי במהגרים. הבעיה העיקרית בעניין זה היתה מספרם הזעום של הרופאים שהיתה ההתאחדות רשאית להעסיק: לכל אזור פומרניה, פרוסיה המזרחית, שלזוויג-הולשטיין ומקלנבורג נקבעה מכסה של שני "מטפלי חולים" (Krankenbehandler), ואף לא רופא מקצועי אחד.⁵³

⁴⁷ סניף ההתאחדות במדינת באדן יצא בשנת 1939 בקריאה למסור למחסני הבגדים את כל "החפצים הלא-חיוניים", כגון נעליים ולבנים. אחת לשלושה חודשים התקיימו מגביות בבתי הכנסת: Josef Werner, *Hakenkreuz und Judenstern. Das Schicksal der Karlsruher Juden im Dritten Reich*, 2nd rev. ed., Karlsruhe: Badenia Verlag, 1990, p. 296

⁴⁸ "Bericht über Arbeit der Religionsgemeinde 1938 bis 1940" (c. May 1941), StA Hamburg, 522-1, no. 991 a, fol. 35

⁴⁹ Gruner, "Die Berichte über die jüdische Winterhilfe", p. 313

⁵⁰ "Notiz für Dr. Eppstein", 7.7.1939, BA, 75 C Re 1, no. 1, fol. 96

⁵¹ בסוף 1938 היו 51 מעונות, בסוף 1939 - תשעים מעונות, ב- 1940 - 122 מעונות ל- 7,100 איש: "RV-Statistik über Zahl der Heime 1940", BA, 75 C Re 1, fol. 175

⁵² Robert Prochnik, "Bericht über die organisatorischen und sonstigen Verhältnisse der jüdischen Bevölkerung in Berlin und unter Berücksichtigung des gesamten Altreichs, Stand 31.7.1941", ms. (Vienna, 1941), pp. 23-27

⁵³ Adler-Rudel, *Jüdische Selbsthilfe*, p. 171

אזור זה נפגע במיוחד מהרס התשתית. מ-92 בתי הבראה שהיו בגרמניה כולה ב-1932 נותרו עתה רק שניים למבוגרים ואחד לילדים.⁵⁴ מדור הסעד בהתאחדות הארצית נאלץ לעסוק גם בשתי החובות האחרות של המוסד: קידום ההגירה וטיפול במערכת החינוך, שגם הם נפגעו קשות בעטייה של ההתרוששות המבנית של התושבים היהודים. כך, למשל, היה צריך לתמוך במחוסרי אמצעים רבים בדמי נסיעה, בלבוש או בציוד, כדי לסייע להם להימלט מגרמניה כל עוד היה הדבר אפשרי.⁵⁵ סיוע עקיף להגירה סייעה ההתאחדות הארצית גם במימון של הסבת מקצוע, הואיל ולבעלי מקצועות נדרשים היה סיכוי גדול יותר להגר ולהיקלט במדינה אחרת. ב-1939 ניתנו תמיכות כאלו ל-80% מן המתלמדים בחקלאות ול-70% מן המתלמדים במלאכה, ויחד יותר מאלפיים איש.⁵⁶ לאחר ליל הבדולח קמו סוגי סיוע מיוחדים, שלא היו מוכרים עד אז. בראשית שנת 1939 החלו לשכות העבודה, בעקבות השינויים במדיניות כלפי היהודים, לגייס יהודים מחוסרי פרנסה לעבודה גופנית קשה בסלילת כבישים או באתרי אשפה, תמורת שכר רעב. אם בתחילה השתעשעו הפרנסים היהודים בתקווה כי עבודות ציבוריות אלו יבטיחו לכל הפחות את צורכי החיים הבסיסיים של המועסקים בהן – שמנו בקיץ של אותה שנה כ-20,000 איש – ושל בני משפחותיהם, הרי נכזבו מרה.⁵⁷ סיכמו בהתאחדות הארצית בסוף 1939: "אנשים אלה נרתמו כמעט אך ורק לעבודה גופנית פשוטה, במקרים רבים במחנות עבודה בנפרד ממשפחותיהם. היות שבחלק ניכר ממקרים אלה לא הספיק השכר כדי לקיים את בני המשפחה, נאלצו מוסדות הסעד היהודיים להירתם למשימה זו, ונוסף על כך נצטרכו לא פעם לספק לעובדים בגדי עבודה".⁵⁸

בעיות סוציאליות קשות ביותר התגלעו ביישובים רבים גם בשל חוק השכירות שהוזכר לעיל. רבים מאוד מיהודי גרמניה נאלצו לעזוב את דירותיהם, אם משום שבעלי הבית סירבו להאריך את חוזה השכירות אתם ואם בגלל נישול שיטתי. במצב זה נאלצו הקהילות היהודיות להקים במהירות מעונות למחוסרי בית ולהרחיב את בתי האבות הקיימים.⁵⁹ הדירות פונו לעתים בהתראה של חודשים ספורים, ועל הנוגעים בדבר הונחתה מהלומה קשה: הם נאלצו להיפרד מד' אמותיהם, מתנאי נוחות שהורגלו בהם, מסביבה מוכרת – וגם לוותר על כל קורטוב של פרטיות ואינטימיות, כי ב"בתי היהודים" (Judenhäuser) שהוקמו בכמה וכמה ערים היה מקובל לדחוס משפחה שלמה לחדר אחד ויחיד. כך נאלצו להניח חלק ניכר מתכולת הדירה בדירה,

⁵⁴ *Arbeitsbericht der Reichsvertretung, 1939*, p. 38

⁵⁵ בחודשים ינואר-ספטמבר 1939 היגרו מגרמניה 62,000 (!) יהודים, רבים מהם בסיועם

של מוסדות סעד יהודיים. מאז תחילת המלחמה ועד סוף 1939 היגרו עוד כ-5,000

יהודים, כשני שלישים מהם קיבלו סיוע מקופת ההתאחדות הארצית. שם, עמ' 12-14.

⁵⁶ שם, עמ' 29. הקהילות וההתאחדות הארצית היו אמורות להתחלק בעלויות הכשרה,

אלא שבשל התפרקותן של הקהילות הקטנות נשאה ההתאחדות בכל הוצאות הלכה

למעשה. ביולי 1939 היו בסך הכול 3,425 מקומות הכשרה (מהם 1,500 למקצועות של

מלאכת כפיים הדורשים מיומנות ו-1,555 לחקלאות): Adler-Rudel, *Jüdische*

Selbsthilfe, p. 157. ונספח, עמ' 204.

⁵⁷ על העניין המורכב הזה, ראה -55, pp. Gruner, *Geschlossene Arbeitseinsatz*.

119.

⁵⁸ מצוטט שם, עמ' 118-119; ראה 160-161, Adler-Rudel, *Jüdische Selbsthilfe*.

⁵⁹ "Entwurf Eingabe RV (Dr. Arthur Lilienthal/Berthold Auerbach) an

Reichsarbeitsministerium", 17.7.1939, BA, 75 C Re 1, no. 1, fols. 90-106

בלייפציג הוקם מעון למחוסרי בית בבניין ששימש בית-כנסת פרטי: *Leipziger Neueste*

Nachrichten, 31.10.1939; על מינון, ראה "IKG München an OB/Gewerbeamt",

21.4.1939, אי"ש, M1DN, מס' 114, תיקיות 159-161.

ועניין זה הוריד גם הוא את רמת החיים, גם אם עדיין החזיקה המשפחה ברכוש רב.

ההתרוששות עקב הרדיפות והגזרות היתה עתה מנת חלקן של כל שדרות החברה היהודית. הסדרי האספקה המיוחדים ליהודים והקיצוץ במנות המזון, שהונהגו עם פרוץ המלחמה בסתיו 1939, גרמו תת-תזונה בעיקר בקרב זקנים, חולים, ילדים ועובדי כפייה.⁶⁰ בהיעדר חמאה ובשר כשר נאלצו הרבנים לפרש פרשנות מרחיקת לכת ביותר את דיני הכשרות בנוגע למגרנינה ובשר לא כשר, כדי לאפשר את אספקת המזון לבתי האוכל ולמעונות היהודיים.⁶¹ נוסף על בעיות אלו של יום-יום, נתעורר מפעם בפעם הצורך לנקוט פעולות הצלה וחירום, כמו למשל בזמן הגירושים הראשונים מפומרניה בפברואר 1940, כאשר מוסדות יהודיים נדרשו לגייס בלא שהות כסף ומצרכי מזון למגורשים, ואחר כך לספק קורת גג לשבים.⁶²

העוני ותקציב ההתאחדות הארצית

בתחילת שנת 1940 סברו בהתאחדות הארצית כי בקרוב יצטרפו כ- 45,000 יהודים נוספים למעגל מחוסרי האמצעים, ועל כן יידרשו הוצאות נוספות של יותר מעשרים מיליון רייכסמארק בשנה. על יסוד תחזית זו חישוב אנשי המוסד כי העלות הכוללת לשלוש השנים הבאות תהיה 125 מיליון רייכסמארק; כי דמי החבר, מכירות של נכסים והסיוע שיגישו ארגונים יהודיים בחו"ל כגון הג'וינט לא יממנו אפילו מחצית הסכום הזה; וכי יש לצפות לגירעון של 71 מיליון רייכסמארק. לנוכח תחזית זו התעורר חשש שההתאחדות שהוקמה לא מכבר בהוראת השלטונות תתמוטט פיננסית.⁶³ מכל מקום, בינתיים הוכן התקציב למחצית הראשונה של שנת 1940, מתוך התעלמות מן התחזיות לעתיד, בסכום כולל של 22 מיליון רייכסמארק. סעיפו הגדול ביותר היה הסעד: 11.3 מיליון רייכסמארק,⁶⁴ שמבחינה ארגונית נחלק

⁶⁰ בקשר לסעד לעובדי הכפייה ראה: Gruner, *Geschlossene Arbeitseinsatz*, pp. 118, 132 מחלקת הסעד בבוואריה, בשיתוף עם מחלקת בתי הספר בלשכה הנפתית של ההתאחדות הארצית, דאגה בסוף 1940 לכך שילדים יקבלו גלולות ויטמינים, כפי שהיה מקובל בבתי הספר הציבוריים: "RV/Bezirksstelle Bayern an IKG Aschaffenburg", 31.12.1940, CAHJP Jerusalem, inv. no. 346, no fol.

⁶¹ כך, למשל, הוכשרה המגרנינה האחידה. כיוון שלא היה אפשר לקנות בשר כשר, הותר למטבחי המעונות להשתמש בבשר אחר, אך על הכנתו הקפידו לפי דיני כשרות מחמירים. "Sitzung des Vorstandes Ende November 1939", StA Hamburg, 522-1, no. 985 c, fol. 4.

⁶² למשל, ההתאחדות הארצית סייעה באספקה ליהודים שגורשו משניידמיל, למי שנשארו בה וכן לכמה מחוסרי אמצעים, ששבו אחר כך מפולין אל גרמניה. "RV-Schreiben an Hauptamt Sipo, Anlage", 9.4.1940, BA, 75 C Re 1, no. 483, fols. 214-215 שם, "Rücksprache im Gestapa am 1.4.1940", fols. 218-220.

⁶³ "RV-Haushaltsplan für das 1. Halbjahr 1940", שם, no. 1, fols. 40-58.

⁶⁴ הסעיף השני בגודלו היה סעיף ההכנה לקראת ההגירה: 4.2 מיליון רייכסמארק, שאמנם גם כלל – אם כי לא במפורש – הוצאות סעד. הסעיף השלישי בגודלו היה סעיף ההכשרה המקצועית: 1.9 מיליון רייכסמארק. את סך כל ההוצאות אמד המרכז ב- 22.5 מיליון רייכסמארק. כיוון שרק חמישה מיליון רייכסמארק מסכום זה היה אפשר לממן ממסי ההתאחדות הארצית, היה צריך לגייס יותר ממחצית ההוצאות מרכוש (מזה מיליון אחד רייכסמארק נכסי הון ו- 10.6 מיליון רייכסמארק ממס המהגרים): "Bericht der Dt. Treuhand- und Revisionsanstalt (Stand vom 30.6.1940)", 80 Re 1, no. 5019, fols. 10-13; "RV-Haushaltsplan für das 1. Halbjahr 1940", שם, ראה גם שם, "RV-Voranschlag für das 2. Halbjahr", 75 C Re 1, no. 1, fols. 40-58; "RV-Voranschlag für das 2. Halbjahr", 1940, fol. 146.

לכמה סעיפים: סעד כללי, החזקת מעונות (בתי אבות, מעונות ילדים, בתי הבראה), בריאות (אשפוז בבתי חולים) וסעד לנכי מלחמה.⁶⁵ בסוף אפריל ותחילת מאי השתעשעו נציגי ההתאחדות הארצית בתקווה כי יוכלו לחסוך בהוצאות הסעד,⁶⁶ כיוון שרשות התעסוקה (Arbeitsverwaltung) החיל עתה את חובת העבודה על כל היהודים הכשרים לעבודה, ואילו עד כה חלה רשמית "רק" על מי שקיבלו סעד מהמדינה.⁶⁷ כדי להקל מתקציב הסעד שלה, הורתה ההתאחדות הארצית לסניפיה האזוריים להציע ליהודים עניים שבתחומם, שנתמכו במוסדות סעד יהודיים, להירשם בלשכות העבודה, וכך יהיו סמוכים – אמנם בדוחק רב – על שולחן המדינה.⁶⁸ הפרנסים היהודים אמנם היטיבו להבין את מגבלותיה של אסטרטגיה זו, כיוון שהתנאים בעבודות הכפייה הלכו והחמירו.⁶⁹

ההוצאות הריאליות של ההתאחדות הארצית במחצית הראשונה של השנה הסתכמו בסופו של דבר ב- 22.5 מיליון רייכסמארק, מזה 9.5 מיליון לפעולות סעד – קצת פחות מן התחזית הראשונה. דמי החבר הזרימו לקופת ההתאחדות חמישה מיליון רייכסמארק בלבד, ויותר ממחצית ההוצאות – 11.7 מיליון רייכסמארק – מומנו מ"נכסים", מזה מיליון אחד מנכסים של ממש ו- 10.6 מיליון ממש המהגרים.⁷⁰ את עלויות הסעד למחצית השנייה של השנה אמדה ההתאחדות ב- 10.4 מיליון רייכסמארק, מתוך תקציב כולל שצומצם לקצת פחות מעשרים מיליון רייכסמארק.⁷¹

עוד ההתאחדות הארצית דנה בצורך להכין תקציבים חדשים – ב- 25 ביוני, לאחר הניצחון המהיר על צרפת – הודיעה לה משטרת הביטחון כי היות שהמלחמה צפויה להסתיים בסתיו יש לחתור ל"פתרון עקרוני" ליהודי אירופה, ב"הכנת שטח שמורה קולוניאלי". לצורך זה ייעשה שימוש לוגיסטי במסגרות ההתאחדות ובכספיה, ולפיכך פקידיה נדרשים "לטפל בבעיה זו בקפידה, כדי שיהיה אפשר להגיש תוכניות הולמות ברגע שתהיה פנייה בעניין זה".⁷²

על אף שבסתיו 1940 שולבו שוב, בגל גדול שני, גברים ונשים יהודים במאמץ התעשייתי באמצעות לשכות העבודה בכל רחבי הרייך, לא נבלמה – בניגוד לציפיות – מגמת ההידרדרות הסוציאלית בקרב היהודים. בסוף השנה הגיע מספר עובדות הכפייה ועובדי הכפייה היהודים לכ- 40,000.⁷³ לנוכח מצב זה, ובהתחשב בגירושים ממערב גרמניה בסוף אוקטובר, קבעה ההתאחדות הארצית כי "ההוצאות יפחתו עם ביטול הסעד ליהודי באדן ופפאלץ, וכן –

⁶⁵ 80 Re 1, no. „Anlage Organisation der RV (Stand vom 30.6.1940)", 5019, fol. 30
⁶⁶ „Entwurf und Voranschlag für das 2. Halbjahr 1940", 75 C Re 1, no. „שם", 1, fol. 146

⁶⁷ Gruner, *Der Geschlossene Arbeitseinsatz*, pp. 133-150
⁶⁸ "Rundschreiben der RV-BSt. Baden vom 1.7.1940", CAHJP Jerusalem, JCR/S 7, no fol.

⁶⁹ כך, למשל, ניסו בד בבד לשלב יהודים מובטלים בשירותי סעד סוציאלי או בתכניות הכשרה, Gruner, *Der Geschlossene Arbeitseinsatz*, P. 119.
⁷⁰ "Bericht der Dt. Treuhand- und Revisionsanstalt (Stand vom 30.6.1940)", 70 BA, 80 Re 1, no. 5019, fols. 10-13

⁷¹ 75 C Re 1, „Entwurf und Voranschlag RV für das 2. Halbjahr 1940", „שם", no. 1, fols. 140-153
⁷² „Vorladung ins Gestapa am 25.6.1940", „שם", no. 45, fol. 178
⁷³ Gruner, *Der Geschlossene Arbeitseinsatz*, pp. 161-178

במידה מוגבלת – בשל הגיוס לעבודה. עם זה, החל ב-1 בינואר 1941 יגדלו ההוצאות הקיימות עם קבלת מלוא האחריות ליהודי ברלין.⁷⁴ עם נטילת האחריות ליהודי ברלין כמעט הושלם התהליך הכפוי של העברת הסעד הממלכתי ליהודים במדינה בגבולותיה הישנים – ה-Altreich – לידי ההתאחדות הארצית. לכן שוב נאלץ עתה המוסד להגדיל את תקציבו למחצית הראשונה של שנת 1941, על אף אמצעי החיסכון שנקט, ל-22.5 מיליון רייכסמארק. מחצית התקציב זה יועדה לפעולות סעד. היות שלנוכח ממדי העוני הסתכמה תחזית ההכנסות בפחות מ-13 מיליון רייכסמארק, הוחלט להגדיל ב-1941 את המסים המחושבים לפי נכסים, ובעיקר להיעזר במס המהגרים ובנכסי הקהילות למימון הגירעון.⁷⁵ הקהילות עצמן החלו לתכנן קיצוצים בעלויות כוח האדם ובעלויות התחזוקה.⁷⁶ בעיצומם של מאמצי חיסכון אלה נחתה על הפרנסים היהודים בשורת איוב נוספת: מס מיוחד, של 15%, יחול על כל הכנסותיהם של יהודים החל ב-1 בינואר 1941. המס זה, שכונה "מס השוואה סוציאלית" (Sozialausgleichabgabe), טמן בחובו את הסכנה שעובדי כפייה רבים, וכן עובדיהם של מוסדות יהודיים, ייאלצו להזדקק לתמיכת סעד.⁷⁷

ניצול של ניגודי אינטרסים

כיוון שלא היה לאל ידם של נציגי ההתאחדות לשנות כהוא-זה את המגמה הכללית של מדיניות הרדיפות, ניסו למצער לנצל את הבדלי האינטרסים, ואפילו הסתירות, שבין המוסדות הרבים של הרייך השלישי שעסקו ברדיפת היהודים – וזאת לטובת כלל הקהילה היהודית או למען יחידים בתוכה, ופעמים מספר אף הצליחו בכך. כך, למשל, הצליחה ההתאחדות הארצית להתערב ולגרום שהמשרד הראשי לביטחון הרייך (Reichssicherhauptamt - RSHA) יכשיל כמה פעמים בשנים 1939-1941 יוזמות של מוסדות אחרים בטענה שהן מרחיקות לכת מדי – ופעילות זו לא היתה כלולה ביעדים שהציב לעצמו משרד זה. בין

⁷⁴ "Anhang zu Voranschlag für RV-Etat des 1. Halbjahres 1941," BA, 75 C Re 1, no. 64, fol. 9; יותר מ-2,800 מיהודי העיר, שעד לסוף 1940 נתמכו במשרד הרווחה המחוזי (Landeswohlfahrtsamt) של ברלין, איבדו עתה את זכותם זו: Wolf Gruner, "Die Reichshauptstadt und die Verfolgung der Berliner Juden 1933-1945", in: Reinhard Rürup (ed.), *Jüdische Geschichte in Berlin. Essays und Studien*, Hentrich, Berlin 1995, p. 245.

⁷⁵ "Vorstandssitzung des Jüd. Religionsverbandes", 15.12.1940, StA Hamburg, 522-1, no. 985 c, fol. 26.

⁷⁶ "Voranschlag für RV-Etat des 1. Halbjahres 1941," BA, 75 C Re 1, no. 64, fol. 63; בין ההחלטות שנתקבלו: תקציב האספקה לנפש לא יעלה על 0.90 רייכסמארק; את עבודות הבית יעשו דיירי המעון; הכבסים יכובסו מעתה רק במעונות עצמם; ובשטח הפנוי סביב המעון יגדלו ירקות לאספקה עצמית. עוד הוחלט כי יש לקבוע גבול עליון למשכורות של עובדי הקהילות וההתאחדות הארצית: "RV/Abt. Fürsorge-Rundschreiben", 5.1.1941, BA, no. 484, fols. 154-156; "Vorstandssitzung des Jüdischen Religionsverbandes", 15.12.1940, StA Hamburg, 522-1, no. 985 c, fol. 27.

⁷⁷ "Protokoll der RV-Vorstandssitzung", 20.12.1940, BA, 75 C Re 1, no. 2, fol. 72; שם, 6.1.1941, fol. 69.

השאר מנע רשויות מקומיות למיניהן מלהכביד על אספקת מזון⁷⁸ או מלשכן יהודים במחנות צריפים.⁷⁹

כבר נכתב לעיל כי שלטונות הסעד המחוזיים ומחלקות הרווחה של הרשויות המקומיות ביקשו שלא לכלול עוד את היהודים העניים ברשימות הזכאים לעזרה סוציאלית. ה-RSHA בלם דרישות חריפות יותר, כגון התנערות מחובת הדאגה למי שלא היו חברים בהתאחדות, למשל ליהודים הנשואים לנשים נוצריות או חיים בחו"ל. כנגד רצון האנוכי של הרשויות המקומיות לצמצם את מספר לקוחותיהן העניים היה המשרד מעוניין שלא להעמיס, מכל מקום לא במשך הזמן הנראה בעין, נטל כספי כבד מדי על הקהילות היהודיות ועל ההתאחדות הארצית, כדי שלא לפגוע ביכולת התפקוד של מערכת החינוך והסעד הנפרדת.⁸⁰

כן התעוררו סכסוכים בנוגע לעבודות הכפייה שארגנו לשכות העבודה ברחבי הרייך על דעת עצמן. ההתאחדות הארצית השכילה לנצל את האינטרס של ה"ס"ד (שירות הביטחון) ושל הסיפ"ו (משטרת הביטחון), (Sicherheitspolizei-Sipo) בהרחבת הפעולות להסבת מקצוע לקראת ההגירה – כדי להגן על יהודים, שלא יגייסו אותם לשכות העבודה וישלחו אותם לעבודות כפייה. לעומת זאת נחלה כישלון ב-1940 בהצעתה הנועזת לשחרר אסירים יהודים ממחנות הריכוז ולהעבירם לעבודות כפייה במינהל העבודה.

לעתים היה אפשר "להיעזר" במשרד לביטחון הרייך ברמה המקומית. בשנים 1939-1940 שללו לשכות העבודה בבאדן ובשלזיה דמי אבטלה מיהודים בטענה כי יוכלו לקבל תמיכות אלה ממוסדות הסעד היהודיים. במקרה זה פנו העסקנים היהודים אל משרד העבודה, ונהגו מתמיכתו של RSHA, שחשש להטיל מעמסה כבדה מדי על מוסדות הסעד היהודיים. לעומת זאת, קרה גם שההתאחדות הארצית הגנה על עמדתה בעזרת מינהל העבודה: באוקטובר 1940, כאשר תבע ממנה פתאום ה-RSHA להעמיד לרשותו 10,000 גברים לסלילת כבישים מהירים, הצליח המוסד היהודי להתחמק מן הדרישה בטענה כי כמעט כל כוח האדם שלו כבר מרותק לעבודות כפייה – וכך נכשל גיוס מיוחד זה.⁸¹ אולם כל שעות הכושר הללו נעלמו כלא היו, כאשר ב-1941 נפלה ההחלטה לגרש את היהודים למזרח.

פירוק ההתאחדות הארצית במהלך הגירושים

באמצע חודש מארס 1941, כלומר כחצי שנה לפני תחילת הגירושים מגרמניה גופא (Altreich), מסרו פקידיים של RSHA לפרנסי הקהילה היהודית כי "יהיה צורך באמצעים מקיפים, אם יוחלט על הגירה כוללת של התושבים היהודים הכשרים להתיישבות [יישוב מחדש]".⁸² הם ציוו עליהם לקצץ קיצוצים ניכרים בהוצאותיהם מתוך צמצום מספר המועסקים במוסדות החדשים שהוקמו לא מכבר. ראשי ההתאחדות הארצית נדרשו לצמצם את מספר הקהילות היהודיות בלשכות האזוריות (Bezirksstellen) – שלא היו

⁷⁸ יהודים פצועי מלחמה היו זכאים לפי החוק לקבל הקצבות כמו אלו שקיבלו התושבים הארים. בכמה ערים אמנם נהגו כך, למשל בהילדסהיים, בבראונשווייג ובבילפלד. לעומת זאת, במינדן ובולפנסביטל לא קיבלו היהודים פצועי המלחמה את כל המגיע להם: שם, "RV/Abt. Fürsorge-Kriegsopfer an RV Berlin", 25.8.1941, no. 752, fol. 177+RS.

⁷⁹ RSHA סיכל תכניות להקים מחנות לתושבים היהודים בערים אאן, ברנדנבורג ומינכן: "Aktennotiz 30/41 ü. Vorladung ins RSHA", 21.3.1941, BA, 75 C Re 1, no. 45, fol. 13; "Aktennotiz 19/41 ü. Vorladung ins RSHA", 8.3.1941, fol. 47, שם.

⁸⁰ Gruner, "Die öffentliche Fürsorge", pp. 610-613

⁸¹ Gruner, *Der Geschlossene Arbeitseinsatz*, pp. 121, 165-167

⁸² "Notiz Nr. 27 über Vorladung", 17.3.1941, BA, 75 C Re 1, no. 45, fol. 26

מאוגדות בה עד כה – מ-82 ל-17, וכן לוודא שיימצאו בערים הגדולות בלבד וייקראו מעתה "קהילות יהודיות" (Kultusgemeinden). כן נצטווה ההתאחדות לצמצם את מספר הלשכות האזריות עצמן מ-18 ל-13, ולכלול בכל אחת מהן עוד ועוד קהילות.⁸³ צומצם גם מספרם של חברי הוועד המנהל של ההתאחדות הארצית, ומן המחלקות הושארו על כנן רק מחלקת החינוך וההסבה המקצועית, המחלקה לשירותי רווחה, מחלקת הכספים והניהול ומחלקת ההגירה.⁸⁴ כן הוטל על ההתאחדות הארצית לקצץ קיצוץ של ממש בהוצאות האישיים ובסעיף ההשתלמויות.⁸⁵ לפיכך נאלצו ההתאחדות והקהילות לפטר אלפים מעובדיהן ולהפנותם אל קבוצות העבודה הכפויה, כדי להימנע מלהגדיל את סכומי הכסף שיועדו לסעד.⁸⁶ הוראות ברוח זו ניתנו גם ללשכות האזריות עצמן: היה עליהן לבחון את כל סעיפי הוצאותיהן לסעד במטרה להעביר לקבוצות העבודה הכפויה את כל אותם נתמכים שנראו כשרים לעבודה.⁸⁷

בזכות הוראות אלו של המשרד לביטחון הרייך הצליחו לשכות העבודה לגייס עד קיץ 1941 10,000 גברים ונשים נוספים, ומספרם הכולל עמד עתה על 51,000 עד 53,000. כך מוצה למעשה הפוטנציאל של כוח האדם היהודי בגבולותיה הישנים של גרמניה.⁸⁸

עבודת הכפייה בתעשייה היתה מפרכת, חדגונית ולעתים אף כרוכה בהרעלות. העובדים עבדו במשמרות, ההליכה או הנסיעה אל מקום העבודה והחזרה ממנו נמשכו לעתים זמן רב, מנות המזון לא הספיקו והעובדים לא זכו ליהנות ממנוחה כלשהי. לכן ציפו העסקנים היהודים כי כמעט כל מי שגויס לעבודות אלה ילקו בבריאותם בצורה זו או אחרת.⁸⁹ בברלין, שבה עדיין שרו תנאים סוציאליים וכלכליים נסבלים יותר משבכל קהילה אחרת בגרמניה, התקיימו עתה כ-30,000 יהודים מעבודות כפייה ועוד 11,000 מסעד: יחד היוו שני שלישים מכלל יהודי הבירה באותה עת.⁹⁰

במסגרת אמצעי החיסכון שנקטה ההתאחדות הארצית, הודיעה בסוף פברואר לכל הלשכות האזריות כי מעתה תסעד את הנצרכים לא עוד בכסף אלא בשווה כסף, ועל כן הורתה לפעול להרחבת מחסני הבגדים ובתי התמחוי.⁹¹ בתי התמחוי של מוסדות יהודיים כבר חדלו מזמן, בלחץ הרדיפות, לשרת רק שכבה קטנה של הנצרכים ביותר. בימים אלה שירתו את כלל

⁸³ "RV-Organisationsplan (Stand vom 1.9.1941)", no. 31, fol. 139

בשנת 1940, ראה "Bericht der Dt. Treuhand- und Revisionsanstalt (Stand vom 30.6.1940)", Re 1, no. 5019, fols. 7-9, שם, 80.

⁸⁴ דווקא מחלקת ההגירה וסניפי הייעוץ שלה בלשכות המחוזיות צומצמו בשיעור ניכר, הן במספר הסניפים והן במספר העובדים: Prochnik, "Bericht", pp. 11-12.

⁸⁵ מטעמי תקציב נצטוו, למשל, בתי הספר להתמזג עם בתי ספר אחרים או לצמצם את מספר מוריהם: "RV-Vorstandssitzung", 17.2.1941, BA, 75 C Re 1, no. 2, fol. 64; "Sitzung RV-Vorstand", 23.2.1941, fol. 62, שם, 64.

⁸⁶ Gruner, *Der Geschlossene Arbeitseinsatz*, p. 182
⁸⁷ "Akttenotiz 7/41 ü. Vorladung im RSHA", 20.2.1941, BA, 75 C Re 1, no. 45, fol. 77+RS

⁸⁸ אם מוסיפים על מספר עובדי הכפייה את מספרם המצומצם של היהודים שהועסקו במקצועות עצמאיים או בתכניות הכשרה, וכן את המועסקים בהנהלה ובמחלקת הסעד של ההתאחדות הארצית ובסניפיה (שמנו יותר מ-6,000 איש) - יוצא שמוצה הפוטנציאל של הכשרים לעבודה, אשר נאמד ב-59.000: Gruner, *Der Geschlossene Arbeitseinsatz*, p. 182

⁸⁹ *Der Aufbau*, 1.8.1941

⁹⁰ Prochnik, "Bericht", pp. 1-4

⁹¹ "Rundschreiben", 27.2.1941, BA, 75 C Re 1, no. 4, fols. 14-15

הסעד נאלצה שוב להפחית את מכסת המזון במעונות, הפעם ל-0.75 רייכסמארק לנפש: שם, "RV-Vorstandssitzung", 17.2.1941, 75 Re 1, no. 2, fol. 64; "RV-Vorstandssitzung", 23.2.1941, fol. 62.

הציבור היהודי, לנוכח התפשטות עבודות הכפייה. מצב דומה שרר במחלקת הנוער, שעיקר עיסוקה עתה היה הטיפול בילדיהם של עובדי הכפייה. שירותי הרווחה למצבי חירום (Bereitschaftsfürsorge) החזיקו ארבעה מעונות: למהגרים מן הפרובינציה, לעוברי אורח, למחוסרי בית ולנפגעי הפצצות אוויר – וכן טיפלו באסירים.⁹²

בערים רבות נאלצה ההתאחדות הארצית לטפל בבעיות שנתגלעו עם ההעברה הכפויה של אנשים אל "בתי היהודים". במהלך קיץ 1941 חייב הגסטפו את ההתאחדות הארצית לשלם בעבור הקמתם של לכל הפחות 38 מחנות עבודה ומגורים במכרות נטושים, במנזרים שפונו ובצריפים. הוקמו גם מחנות מעבר גדולים, כמו מינכן-מיבלטסהופן ובון-קאפלנשטראסה, ובהם היו אמורים לשבת תושבים יהודים של ערים ואזורים שלמים לפני שגורשו.⁹³ בגרמניה על גבולותיה הישנים עדיין נותרו כ- 167,000 יהודים, מהם 60% נשים. אחוז הזקנים היה גבוה ביותר.⁹⁴ רובם ככולם היו עניים מרודים, לאחר שמונה שנים של רדיפות וגזרות. הוצאות ההתאחדות הארצית הסתכמו עתה בכשלושה מיליון רייכסמארק בחודש, מהם כמחצית לסעד למיניו: בברלין היה אחוז ההוצאות על הסעד גבוה עוד יותר – 70%. חמישה אחוזים בלבד הוקצו לחינוך ולשירותי דת, 15% למינהל ו- 10% לשאר ענייני הקהילה.⁹⁵ מאז הראורגניזציה באביב 1941 היה תקציב כולל אחד לכל יהודי גרמניה במקום התקציבים הנפרדים של הקהילות. בהוראת RSHA היתה ההתאחדות הארצית רשאית לממן את תקציבה רק בדמי ההשתתפות של חבריה מאונס ובפדיונות של "סיוע החורף" ומפעל "החובה היהודית" (Jüdische Pflicht), שהונהג שוב באביב. הוטל עליה איסור חמור להשתמש בהכנסות נוספות, כגון ממכירת מקרקעין, משום שהנכסים שיישארו בידי ההתאחדות נועדו לשמש למטרה אחת בלבד – למימון הגירושים בעתיד.⁹⁶ זלמה אברט (Selma Ebert), שבעלה הארי עזב אותה לאנחות עם שלושת ילדיהם והיא פונתה מדירתה – ומאז אפריל 1939 התגוררה במעון לעניים בלאדבורג (Ladeburg) – כתבה באמצע ספטמבר 1941, לאחר הנהגת הטלאי הצהוב, ללשכה האזורית ברנדנבורג (Brandenburg) שבפרוסיה המזרחית:

אבקש לשלוח לי שני תגים, בשבילי ובשביל בני גרהארט [...]. אני מפחדת מהחורף, אין לי לא פחם ולא מעיל. הייתי יכולה לקנות פחם, אבל חסר לי כסף. מה יהיה הסוף? כמה עוד יכול אדם לסבול? גברת לוונטל היקרה, אולי תוכלי לאשר לי כמה מארקים לקנות פחם, כי הרי אין כאן גז, ואני תלויה לגמרי בפחם. אולי "סיוע החורף" יוכל לתת לי פחם בהקפה, כי כאשר ייגמרו שני קרונות הפחם שאצל הסוחר, לא אוכל לקבל פחם עד ינואר, כי רק אז הוא מקבל אספקה חדשה. אני שולחת לך את תודתי העמוקה מראש, זלמה אברט.⁹⁷

⁹² Prochnik, "Bericht," pp. 23-27

⁹³ Gruner, *Der Geschlossene Arbeitseinsatz*, pp. 249-262

⁹⁴ Prochnik, "Bericht," pp. 1-4

⁹⁵ 20% הוקצו לסעד "פתוח" (תמיכות במזומנים, משרות של מטפלים, טיפול רפואי גלוי);

45% לסעד "סגור" (תקבולים למטופלים בבתי אבות, במעונות לתשושים, לנוער וכדומה

ובבתי חולים – הן של ההתאחדות הארצית והן של גורמים חיצוניים); ו- 5% לארוחות

לנזקקים: שם, עמ' 12-14.

⁹⁶ שם, עמ' 15-17.

⁹⁷ "Brief von Selma Ebert an die RV-Bezirksstelle Brandenburg-

Ostpreussen, eingeg. am 14.9.1941", BA, 75 C Re 1, no. 739, fol. 15

תנאי החיים ראה שם, 154, 130, 54, fols. 14.6.1940, 14.2.1939, 27.3.1939, "Notizen", 154.

אשה בודדה זו, שבאה עד כיכר לחם, מצבה משקף נאמנה את מצבם של רוב יהודי גרמניה ערב הגירושים בסתיו 1941.

בספטמבר קבעה לבסוף ההנהגה הנאצית מועד לגירושים, לאחר עבודת הכנה ממושכת. המשרד לביטחון הרייך מסר על כך בסוף החודש לראשי הקהילה היהודית בתוספת הוראה לשתף פעולה בהסדרת המשלוחים שתוכננו.⁹⁸ הקהילות היהודיות נצטוו להכין מקומות איסוף למיועדים לגירוש ולספק ציוד למשלוחים, שהראשונים בהם היו אמורים לצאת לדרך באמצע אוקטובר. ההוצאות על מזון, שמיכות, בגדים, דמי נסיעה וכיוצא באלה – בהמבורג לבדה, בחודשים אוקטובר-דצמבר 1941 – הסתכמו בכמעט רבע מיליון רייכסמארק.⁹⁹

עם המשלוחים הראשונים נתעוררו כמה וכמה בעיות חדשות, משום שהוסעו בהם אלפי עובדי כפייה שעד כה תמכו בהכנסתם הדלה בקרובי המשפחה שלהם. פירוש הדבר שבן לילה היה צריך להגדיל שוב את מספר המקומות במעונות כדי לקלוט זקנים וילדים שהופרדו מהמשפחות האומנות שלהם.¹⁰⁰ אמנם צומצם מספר היהודים שנזקקו לתמיכה ופחתו ההוצאות על בתי הספר וכיוצא באלה, אך "רווח" זה אוזן במעמסה חדשה שבאה עליהם עתה: עם החרמת רכושם של המגורשים בידי הרייך לפי הצו ה-11 לחוק אזרחי המדינה, צומצמו גם התמיכות מחשבונות סגורים לקרובי משפחה ולידידים נצרכים.¹⁰¹

עם התקרבות מועד המשלוחים נצטוותה ההתאחדות הארצית להפחית את הקצבאות של מוסדות הסעד היהודיים ב-20%.¹⁰² הוראה זו גרמה שהסכומים שקיבלו יהודי ברלין היו פחותים ממה שנקבע בתור צרכים חיוניים.¹⁰³ נפגעו גם מי שעדיין הועסקו בעבודות כפייה, כי שכרם הצטמק עתה בעטיו של המס המיוחד. קשה בייחוד היתה הפגיעה בעובדי כפייה שנאלצו לתמוך בקרובי משפחה. לכן רבים מעובדי הכפייה עבדו במקום עבודה נוסף שלא כחוק, והסתירו את הטלאי הצהוב שלהם, והיו בהם גם מי שמכרו את שארית רכושם הדל.¹⁰⁴ גדולה מכול היתה מצוקתן של משפחות ברוכות ילדים, שידן לא השיגה לקנות אפילו את מנות המזון המקוצצות.¹⁰⁵ הרעב הלך והתפשט. כ-18,800 מכ-130,000 היהודים שעוד נותרו בגרמניה בחורף 1941-1942 נזקקו לעזרה של "סיוע החורף". בעיר ברסלאו

⁹⁸ "Notiz über Vorsprache Löwenherz bei Brunner", 2.10.1941 מוטט בתוך:

Hans Safrian, *Die Eichmann-Männer* Europa-Verlag, Vienna and Zurich

1993, p. 120 לקהילה היהודית בברלין נודע ב-1 באוקטובר על "הפינוי החלקי".

"Bericht Hildegard Henschel", אי"ש, 01/51, ללא מספר תיק, עמ' 3.

⁹⁹ לרגל המשלוחים נעשה שימוש רב במיוחד במחסני הבגדים: באוקטובר נזקקו להם 840

איש, במקום 300 איש לחודש עד אז: "Bericht über Arbeit der Religionsgemeinde im Jahr 1941," StA Hamburg, 522-1, no. 991 a, Bl. 48

שם, fol. 42; ראה גם "Fear and Misery," Schüler-Springorum, בספר זה.¹⁰⁰

"Bericht über Arbeit der Religionsgemeinde im Jahr 1941", StA Hamburg,¹⁰¹

522-1, no. 991 a, fols. 42-43

1951, p. 1951 *Reichsministerialblatt der Inneren Verwaltung* (1941); ראה

"Vermerk der RV/Abt. Fürsorge vom 19.8.1942 als Anlage für das RSHA

vom 20.8.1942", BA, 75 C Re 1, no. 759, fol. 1

¹⁰³ הקהילה היהודית בברלין הורשתה מעתה לשלם רק 24 רייכסמארק לנפש לחודש,

במקום שלושים רייכסמארק, שנחשבו באותה עת להוצאות חיוניות לקיום: "Tabelle mit

Richtsätzen der RV-Bezirksstellen, Anlage zum Vermerk vom 19.8.1942"

(1942) BA, 75 C Re 1, no. 759, fol. 2; Prochnik, "Bericht," p. 23

¹⁰⁴ ז' מרגרטה, עובדת כפייה אצל זימנס, עבדה במעין משמרת שנייה במקצועה הקודם

כתופרת לבנים: ראיון עם מרגרטה, 5.3.1990, ברלין, עמ' 9.

¹⁰⁵ Schüler-Springorum, "Fear and Misery," pp.

התגוררו עתה 6,467 יהודים, וכמעט שליש מהם נצטרכו לתוספת מזון. שונה היה המצב בקהילה היהודית בברלין, שמנתה עתה 58,000 נפש: רק אחד מכל אחד-עשר איש נזדקק לסיוע כזה, וזאת בגלל המספר הרב של עובדים שהועסקו במוסדות יהודיים ובתעשייה.¹⁰⁶

המשלוחים הופסקו לקראת סוף החורף וחודשו בסוף מארס 1942. ב-2 באפריל הורה היידריך כי נכסי ההתאחדות הארצית ישמשו מעתה "בעיקר לפתרון הסופי של שאלת יהודי אירופה", ועל כן יש לראות בהם "נכסים שכבר הותקו לצורכי הרייך הגרמני".¹⁰⁷ בסוף מאי, בעקבות הכרעתו של היטלר, הודיע אייכמן לנציגי ההתאחדות כי מכינים תכנית שעיקרה "פינוי מלא של היהודים": גירושם של בני 65 ומטה למזרח, וגירוש הזקנים ונכי מלחמה לטרזינשטאדט, ל"שהות קבע".¹⁰⁸

בד בבד החלה המדינה לפשוט את הכותונת האחרונה מיהודי גרמניה, פשוטו כמשמעו: הם חויבו למסור לידי השלטונות את כל פריטי הלבוש שאינם הכרחיים לקיום "אורח חיים צנוע",¹⁰⁹ וכן כלי בית חיוניים, כגון תנורי חימום, פלטות לבישול ושואבי אבק.¹¹⁰ כן נאסר להמשיך ולקיים את הפעולות להכשרה מקצועית.

העוני – ההזדקקות לסעד, ליתר דיוק – היתה מרגע זה הקריטריון העיקרי בקביעת התור לגירוש. בברלין הודיע הגסטפו לקהילה היהודית בבירה כי הראשונים ש"יועדו להגירה יהיו מטעמי תקציב המקבלים סיוע סוציאלי בצורה כלשהי".¹¹¹ גזרה זו נגעה לכל הנתמכים במוסדות יהודיים, שמספרם ברייך עמד עתה על 2,718 גברים ונשים, וכן זקנים.¹¹² לאחר מכן, בספטמבר, בא גל הגירוש הגדול ביותר של שנת 1942, שהקיף יותר מ-12,000 איש, מהם כ-10,000 שהובלו לטרזינשטט.¹¹³

עד לאביב 1943 הובלו רוב היהודים שנותרו בגרמניה להשמדה במזרח. לפיכך הורה המשרד הראשי לביטחון הרייך ביוני באותה שנה לפרק את המסגרת הארגונית של ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה על כל לשכותיה המחוזיות, וכל רכושה הוחרם. נותר לפלטה ארגון מצומק, שתקצובו חמישה מיליון רייכסמארק בלבד, ושמו ההתאחדות החדשה (Neue Reichsvereinigung), בהנהלתו של הד"ר ואלטר לוסטיג.¹¹⁴ במוסד זה לא היו אלא הנהלה, מחלקה לבריאות ומחלקת רווחה, שבראשה הועמד עתה הד"ר קינגסברגר (Königsberger).¹¹⁵ בעלי התפקידים החדשים – שבאו במקום העסקנים הקודמים שגורשו – והעובדים החדשים, שרובם חיו בנישואי

¹⁰⁶ מספרם בברסלאו היה קרוב לאלפיים, ובברלין - 5,000. מספרם הכולל של הנזקקים ל"סיוע החורף" היה 37,000 מתוך קהילה של 170,000. Gruner, "Die Berichte", p. 341, doc. no. 4: "Bericht der RV/Abt. Fürsorge über die JWH 1941/42".
¹⁰⁷ "Runderlass RSHA (IV B 4)", 2.4.1942, Wiener Library, doc. no. 605.
תודתי נתונה למר תומס ירש מברלין על שהפנה אותי למסמך זה.
¹⁰⁸ Safrian, Die "Notiz über Vorsprache im RSHA", 29/30.5.1942.
¹⁰⁹ Eichmann-Männer, p. 175.
¹¹⁰ "Rundschreiben RV-Bezirksstelle Rheinland", 17.6.1942, CAHJP Jerusalem, HM-No. 4718.
¹¹¹ Jüdisches Nachrichtenblatt, 19.6.1942.
¹¹² "Notiz Henschel (RV) ü. Rücksprache bei Gestapo Berlin", 28.9.1942. Cf., BA, 75 C Re 1, film 52407-23, fol. 83; "Notiz Henschel über Vorsprache bei Gestapo Berlin", 4.9.1942, Leo Baeck Institute Archives New York, Max Kreuzberger Research Papers, Ar 7183, Box 2, Folder 2.
¹¹³ "Aufstellung der RV/Abt. Fürsorge vom 4.9.1942", BA, 75 C Re 1, no. 759, fol. 3.
¹¹⁴ "RV-September-Statistik", 08/no. 14, ללא מס' תיק.
¹¹⁵ "Vermerk Leo Schindler", 12.8.1943, BA, 75 C Re 1, no. 9, fol. 780.
¹¹⁵ "RV-Organisationsplan vom 1.7.1943", שם, no. 10, fol. 7.

תערובת, הצטוו לפעול בחדרי בית החולים היהודי בברלין, ששימש בה בעת מרפאה, מחנה אסירים ומעון לילדים. במקום הסניפים הקודמים של ההתאחדות הארצית הישנה בקהילות או במחוזות שימשו עתה רק "נאמנים" (Vertrauensmänner) ב-41 ערים, ותפקידם היה לשמור על הקשר עם ברלין ולארגן את הסיוע ביישוביהם.¹¹⁶

על היהודים הנשואים בנישואי תערובת (Mischehen) נגזר לחיות עד לסוף המלחמה בתנאי דיכוי מיוחדים, במסגרות ארגון נוקשות בפיקוח המשטר. הם הועסקו בעבודות כפייה ורוכזו ב"בתי יהודים".¹¹⁷ אבל גם בנסיבות אלה, שלא נותר בהן עוד מקום לתקווה, ניסו הפקידים כמיעוט יכולתם להקל מעט את התנאים הסוציאליים של הנרדפים, ולו כדי לאפשר להם לשרוד.¹¹⁸ אך רק ניצחון של בעלות הברית פתח אופקים חדשים, סיכוי חדש, לא רק למתי מעט ניצולי השואה, אלא גם למערכת רווחה פלורליסטית יהודית, שקמה עד מהרה במחנות העקורים.

סיכום

המדיניות האנטי-יהודית של הרייך השלישי רוששה את יהודי גרמניה והביאה אותם לכלל עוני המוני, בעיקר בשנת 1938, כאשר פעלה במכוון ובשיטתיות לקעקע את עצם מקורות קיומם. מאז 1939 לא היה עוד מעמד גבוה בחברה היהודית בגרמניה, ואף שעדיין היו בהם בעלי נכסים, הרי לא היו נכסים אלה אלא קבורים בחשבונות חסומים. נוסף על כך נאסר עליהם לעסוק במלאכה ובמקצועות חופשיים וכפו עליהם עבודות כפייה. שירותי הרווחה הממלכתיים של גרמניה בוטלו ליהודים לאחר ליל הבדולח בנובמבר 1938 – דווקא בשעה שנזקקו רובם לראשונה בחייהם לתמיכות סעד. במוסדות הרווחה היהודיים, שעד כה יכלו להסתפק במתן תוספות של גמילות חסדים לתמיכות הסעד מטעם המוסדות הממלכתיים, נוצר אפוא עתה מצב חדש לגמרי. כך, בהינף יד, חיסלה מדיניות המשטר הנאצי מערכת וולונטרית של סולידריות ועזרה הדדית יהודית, מערכת שהיתה מבוססת על תרומותיהם של בעלי נכסים ועל סיוע לנזקקים.

את מקומה של מערכת זו תפסה עתה שותפות מאונס של יהודי גרמניה. בגלל הגישה החדשה במדיניות נגד היהודים, שהונהגה לאחר ליל הבדולח, הוקמה ההתאחדות הארצית ב"חסותו" של המשרד הראשי לביטחון הרייך, וכן כוננה מערכת סעד "יהודית" נפרדת. אמנם המוסד האובליגטורי החדש הסתייע חלקית בתשתית של הארגון הוולונטרי הישן, הנציגות הארצית, ובמצבת כוח האדם שלו, ובכללה חברי הוועד המנהל. אבל תהום הפרידה בין שני המוסדות האלה הן מבחינת התנאים ההיסטוריים, הפוליטיים והחברתיים והן מבחינת חוסר הרציפות ביעדים ובהשקפות העולם.

בכורח הנסיבות נאלץ המוסד החדש לעסוק לא בסיוע ליחידים, כפי שנהג קודמו, אלא בהבטחת עצם קיומם של רבבות עניים מרודים. לשם כך היה צריך להקים מערכת סיוע בסיסית, נפרדת מזו הממלכתית. מכאן שבניגוד לדעה שרווחה עד כה בקרב היסטוריונים, אין מדובר בחיסול או בפירוק של מערכת הרווחה היהודית ותו לא: מה שציין את המצב החדש הוא הפרדוקס ההיסטורי שבהרחבתם של מוסדות יהודיים בצורה ממורכזת בפיקוחה של

¹¹⁶ בנוגע ל"נאמנים": "Rundschreiben Nr. 1", 9.7.1943, שם, 75 C Re 1, no. 23, fol. 14. באופן כללי יותר: Barkai, *Vom Boykott zur Boykott zur "Entjudung"*, pp. 184-185; Wolfgang Benz, "Ueberleben im Untergrund", in: Benz (ed.), *Die Juden in Deutschland*, pp. 690-700.

¹¹⁷ Gruner, *Der geschlossene Arbeitseinsatz*, pp. 322-330.

¹¹⁸ "Bericht Neumann für Lustig", וכן "Notiz Kleemann", 15.10.1943, 8.10.1943, BA, 75 C Re 1, no. 61, fols. 45, 48.

משטרת הביטחון בשנים 1939 ו-1940 – מוסדות שנועדו למלא את מקומה של התשתית הפלורליסטית של מוסדות סעד ורווחה קודמים. האינטרסים ששירתו את מדיניות הרדיפות ותרמו לפיקוח על המנגנון, על האמצעים הכספיים ועל דרך השימוש בהם – הם שהועדפו. המערכת החדשה שהוקמה עתה לא האריכה ימים: כבר באביב 1941 הוחל בפירוקה, לקראת גירושם הממשמש ובא של יהודי גרמניה, ומשנשלמה מלאכה זו נותר ממנה רק שריד קטן לצורך הטיפול ביהודים הנשואים בנישואי תערובת וב"יהודי ערבות" (Geltungsjuden).¹¹⁹ מלאכתם המסורה של רבים מן העסקנים, העובדים והמסייעים של מוסדות הסעד היהודיים, עד כדי הקרבה עצמית, נעשתה בלא תוחלת לעתיד כלשהו, ועובדה זו כשלעצמה היתה בעוכריה, כי לא היה אפשר לתכנן דבר לאורך ימים. המאבק בעוני ההמוני של האוכלוסים היהודים ברייך השלישי פירושו מאז 1939 היה יצירת תנאים סוציאליים נסבלים פחות או יותר לאנשים שמספרם הלך וגדל באמצעים הולכים ומתמעטים. מאז פרוץ המלחמה רוכז כל המאמץ הזה במטרה אחת ויחידה: לשרוד. לא עוד פעולות חיוביות של עזרה כלכלית, כי אם סיוע בבריחה, ולאחר מכן – הקלת גורלם של המגורשים.

הניסיון לשכך ולו במעט את העוני המבני, פרי הרדיפות, היה עבודה סיזיפית במלוא מובן המילה, כי מה שהוקם היום כדי עמל תחת עינו הפקוחה של הגסטפו היה עלול להתמוטט מחר בעטיין של גזרות חדשות. חייהם של העסקנים והעובדים היו נתונים בסכנה מתמדת. חברים אחדים בוועד המנהל של ההתאחדות הארצית, בהם מנהל מחלקת הסעד הד"ר קונרד כהן, שולחו למחנות ריכוז באמתלות של מה בכך. כהן מת ב-1942 במחנה מאוטהאוזן. העוני ההמוני פרי הרדיפות השפיע רבות על החלטות פוליטיות עקרוניות שהחליטו המנהיגים הנאצים בדבר גורלם של כלל היהודים, כמו הפרדתם ממערכות המדינה ולאחר מכן גירושם. מבחינת היחיד הנרדף, היוו העוני ותמיכת הסעד שנתלוותה לו מכשול בלתי עביר כמעט להגירה. שני הגורמים האלה שימשו ללשכות העבודה בשנים 1939-1940 צידוק לגיוס היהודים לעבודת כפייה, ואחר כך, ב-1942, שימשו נימוק לגירושם המוקדם בידי הגסטפו.

מקור: יד ושם קובץ מחקרים, 27, 1999 ירושלים, עמ' 17-46.

¹¹⁹ לפי חוקי הגזע "הביולוגיים" של הנאצים, נחשבו "יהודי ערבות" – מי שלהם שני סבים יהודים – ליהודים גמורים (Volljuden) "מבחינת החוק", ולא בני תערובת (Mischlinge), שכן בזמן שפורסמו חוקי נירנברג השתייכו לקהילה היהודית הדתית או היו נשואים ליהודי. ראה Horst Seidler and Andreas Rett, *Das Reichssippenamt entscheidet. Rassenbiologie und Nationalsozialismus*, Vienna and Munich 1982, pp. 114-115